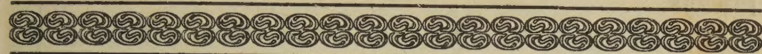
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 8. December 1925.

CATECHISATIE EN WERKSCHOOL

door

Dr T. HOEKSTRA.

Onder den invloed van wijsgeerige overtuigingen zijn in de laatste jaren nieuwe denkbeelden ontstaan over de taak van de school en het doel van het onderwijs. De relativistische theorieën in de wijsbegeerte hebben niet allen kunnen overhalen, om het geloof in de absoluutheid van de waarheid prijs te geven, maar toch tot gevolg gehad dat op het betrekkelijk karakter van de menschelijke meeningen veel sterker nadruk is gelegd dan vroeger. Het geloof in de waarde van theorieën en beginselen is verzwakt. Waarheid heeft in het oog van velen slechts waarde, wanneer we met behulp van haar iets kunnen doen. Waarheid moet vruchtbaar zijn en kaswaarde hebben voor de levenspractijk. Indien wij practisch niets met een waarheid kunnen beginnnen, zij geen biologische beteekenis heeft en de ontwikkeling van het leven niet dient, kunnen wij haar laten varen. Een vruchtbare onwaarheid heeft meer waarde en is dus meer „waar" dan een waarheid die niet nuttig is in de levenspractijk.

Deze pragmatistische beschouwing heeft toepassing gevonden in de paedagogiek.

Volgens nieuwere door het Pragmatisme beïnvloede theorieën is het onderwijs sinds eeuwen veel te intellectualistisch geweest. Het doel van het onderwijs was kennis, die verkregen werd door middel van van buiten leeren. Dit moet anders worden. De taak van den onderwijzer moet zijn de wel-

vaart en het levensgeluk van het individu of van de gemeenschap te bevorderen. Alle instructie heeft haar doel in de practijk.

Nog op een ander punt heeft de nieuwere paedagogische theorie (b.v. van Dewey) gewezen. Het vroegere onderwijs hield den leerling voor zuiver passief. Het kind moest maar afwachten wat de onderwijzer, meestal een vertegenwoordiger van een bepaalde maatschappelijke klasse, verkoos hem te leeren. Het kind kwam met de werkelijkheid zelf niet in aanraking. Het mocht zich geestelijk voeden met zijne boeken.

Dit moet radicaal veranderen. De onderwijsmethode moet uit het passivum in het activum overgaan. De menschelijke geest is niet zuiver receptief, maar vooral productief, en de ontwikkeling van den geest moet zich bij de grondrichting van de menschelijke natuur aansluiten. Het kind moet op school werken, om door dat werken te leeren in de wereld vooruit te komen.

De leerling moet kunnen kiezen, welk werk hij zal doen. Geen vreemde macht mag in zijn geestesleven ingrijpen. Door de persoonlijke belangstelling van het kind zelf zal uitgemaakt worden, in welke richting en voor welke levenstaak het zich zelf, met behulp zijner ouders en leermeesters, zal opvoeden.

Zoo begint dus alle opvoeding, ook de schoolopvoeding, met arbeiden. Het kind moet zijn handen uit de mouw steken, werken in den tuin en modelleeren in klei. Het mag doen wat het wil en werken overeenkomstig zijn aanleg.

De school is geen pakhuis meer maar een werkplaats. De taak van den opvoeder bestaat hierin, dat hij een omgeving schept, die de activiteit van den leerling bevordert, gedifferentieërd is overeenkomstig de verschillende interessen, en al rijker en gecomplimenteerder wordt.

Het is vooral Kerschensteiner geweest, die de idee van de werkschool in Europa heeft geïntroduceerd. De overheid in München heeft hem ook in de gelegenheid gesteld zijne ideeën toe te passen.

Kerschensteiner, die in de psychologie met beslistheid vóór

het voluntarisme kiest en het wilsleven de domineerende plaats in het zieleleven toekent, is van oordeel dat het karakter het best gevormd wordt door sterking van den wil. Het wilsleven wordt tot ontwikkeling gebracht door de werkschool.

De boekenschool of luisterschool heeft haar tijd gehad. De dorpsschool wordt een terrein met boomgaard en akker, koeien en paarden, bijenteelt en mesterij. De stadsschool wordt een werkplaats, een laboratorium, een keuken, enz. Modelleeren in hout of metaal is paedagogisch van niet minder waarde dan een les in taal. Door het saamwerken van de kinderen uit verschillende standen, maar met belangstelling voor dezelfde vakken, zal besef van saamhoorigheid en gemeenschapsgevoel aangekweekt worden.

Kerschensteiner is tegenstander van de zoogenaamde algemeene ontwikkeling. De leerling meent dan alles te weten, weet van alles, en weet toch eigenlijk niets. Er is overlading van boekenkennis op onze middelbare scholen. Nu moeten de leerlingen een geschiedenis van zesduizend jaar in het hoofd prenten. Wat zal het worden, als de wereld een twintig duizend jaar bestaat en door allerhande onderzoekingen het historisch materiaal naar verhouding sterk vermeerderd zal zijn!

De school moet opleiden voor het beroep. De werkschool kan van het begin af het kind helpen om zich theoretisch en practisch te bekwamen voor het beroep, dat hij, volwassen geworden, wil uitoefenen, omdat het zijn belangstelling heeft.

Het is niet te verwonderen, dat vele nieuwe ideeën, die eigenlijk niet zoo nieuw zijn als ze schijnen, maar die toch voor de menschen van onzen tijd weer nieuw waren, in alle geval in een nieuw gewaad werden voorgedragen, ik zeg, het is niet te verwonderen dat deze nieuwe ideeën op het gebied van de catechetiek een vruchtbaren bodem hebben gevonden.

De catechetiek van de negentiende eeuw heeft geleden aan twee ziekten, nl. historisme en intellectualisme.

De catechetische handboeken, vooral van Duitsche zijde,

waren overladen met historische stof. Er was gevaar, dat de rijke en gedocumenteerde kennis van het verleden ons het heden zou doen vergeten. De methode van de catechese had zich zelfs niet aan het historisme kunnen ontworstelen.

Daar kwam nog bij de kwaal van het intellectualisme. De methodiek was toegespitst op de vermeerdering van kennis. Aan een methodiek voor buiging van den wil en zuivering der gevoelens werd niet gedacht.

Nu vooral onder invloed van voluntarische stroomingen de oogen open gaan voor de eenzijdigheden der door velen verkondigde catechetische principes, komt de vraag op, of het beginsel van de werkschool niet op de catechisatie is toe te passen. Vooral van Roomsche zijde is dit vraagstuk aangepakt. Otto Eberhard heeft er o.a. een interessante studie over gegeven in zijn *Arbeitsschule und Religionsunterricht*, een werkje dat reeds meer dan eens herdrukt is.

Wat Eberhard betoogt, heeft betrekking op het godsdienstonderwijs dat op de volksscholen wordt gegeven en niet zoozeer op het ambtelijk onderwijs door van wege de kerk aangestelde catecheten. Toch is hetgeen hij van het godsdienstonderwijs op de scholen zegt, in de meeste gevallen van toepassing op de catechisatie.

De catechisatie zal van luisterschool kunnen worden een werkschool, de methode der catechisatie zal uit het passivum in het activum getransporteerd kunnen worden. De activiteit van de leerlingen moet geprikkeld. Religie is een doen. En het doen moet door middel van doen ontwikkeld worden.

Zoo wordt b.v. door Eberhard aanbevolen de Bijbelsche geschiedenissen in scene te zetten, te dramatiseeren en deze door de kinderen te laten spelen. Soms zullen ze daarvoor liturgische apparaten kunnen gebruiken. Door met behulp van allerlei voorwerpen de Bijbelsche geschiedenissen na te spelen, (b.v. Jozef door zijn broeders verkocht, de herders bij de kribbe) zullen de leerlingen inleven in de geschiedenis op een wijze als door vertellen niet mogelijk was.

Voorts wil hij de leerlingen onderwijzen buiten het les-

lokaal brengen, door „religionskundliche" excursies te maken. Wandelingen en reizen onder leiding van den leeraar in de christelijke religie kunnen ten doel hebben: het bezichtigen van historische kerkgebouwen of kunstwerken van religieuze waarde, het bijwonen van zendingsfeesten, enz. Men kan laten zien allerlei bijzonderheden van het eigen kerkgebouw, het kerkhof en de grafsteenen met opschriften, de inrichting van een kerktoren, klokken, kaarsen, enz. Prof. Pöhlmann (die niet Roomsch-Katholiek is) wil naar een artikel in de Monatsblätter für den evangelischen Religionsunterricht nog veel verder gaan en de leerlingen de godsdienstoefeningen van andere denominaties laten bijwonen, bezoeken brengen aan de Synagoge, het heilsleger, revivalmeetings, vergaderingen van den Protestantenbond, enz.

Wanneer voor reizen en trekken tijd besteed wordt en de spaarzaam toegemeten „Religionsstunden" niet vermeerderd worden, heeft dit tot gevolg, dat de leerstof aanzienlijk inkrimpt. Met de argumenten, dat een leerling geen worst is die met kennis moet volgepropt worden en de leerling zijn minimum leerstof met een maximum van energie zich moet toeeigenenen, wordt de historie van het Christendom, zelfs de Bijbelsche geschiedenis, voor een groot deel cadeau gedaan. Met de historie contemporaine moet een catechisant op de hoogte zijn, b.v. met de verdrukking die het Christelijk geloof vanwege de Bolsjewisten te verduren heeft, maar van de christenvervolgingen uit de eerste eeuwen behoeft hij niets te weten. De vraag is wat voor kaswaarde de geschiedenis heeft. Tegenover de gedachte van een leiding Gods in de geschiedenis der kerk, welke leiding in de feiten openbaar wordt, staat men vreemd.

Het onderwijs in de religie moet ten opzichte van de stof en van de methode van dien aard zijn, dat niet alleen de kennis wordt vermeerderd, maar vooral en in de eerste plaats het leven wordt gebeterd. Kennis is slechts middel tot een doen. Het onderwijs in de religie moet van dien aard zijn,

dat de leerlingen zelf religieus in actie komen en religieuze ervaringen hebben.

Die religieuze ervaringen moet de catechisant ook vrij kunnen uiten. Vroeger was het godsdienstonderwijs zóó ingericht, dat de docent vragen stelde en de leerling had te antwoorden. Uit die knechtelijke positie moeten de catechisanten verlost worden. Ze mogen wel niet alles zeggen wat hun voor den mond komt, maar moeten toch gelegenheid ontvangen zich vrij uit te spreken, uiting te geven aan hetgeen in hun binnenste leeft, en vragen te stellen aan den docent, zooveel zij maar willen.

Vooral moet de activiteit van den leerling bevorderd worden door oefening in goed handelen. Op de catechisatie moet met alle macht strijd gevoerd tegen intellectualisme en verbalisme. Dat hebben de Jezuieten goed ingezien. Zij zijn voor vele Roomschen model, want zij geven niet alleen onderwijs in de religie, maar laten de kinderen oefeningen maken in de religie, zoodat van jongsaf in het wilsleven vaste banen voor religieuze handelingen komen. De docent heeft tot taak een milieu te creëéren, waarin men vroom kan zijn en godsdienstige werken verrichten. Telkens zoekt de catecheet aanleiding, om de leerlingen te oefenen in bidden, vasten, knielen, acten van zelfverloochening, het meedoen aan liturgische handelingen als : wijwater nemen, processies volgen, biechten, communiceeren, enz.

In één woord, de catechisatie zij geen leerschool, maar werkschool.

De zooeven gekenschetste nieuwe paedogogische richting mag niet veroordeeld worden, zonder haar nauwkeurig aan het door ons beleden beginsel te hebben getoetst. De werkschool-paedagogiek is eenzijdig, zéér eenzijdig zelfs, maar een nieuwe richting moet wel, zal ze invloed hebben, sterk accentueeren en overdrijven, soms tot het paradoxale toe.

Al is het met groote eenzijdigheid, de nieuwere paedagogiek heeft allen die onderwijs geven opnieuw deze waarheid

ingeprent, dat onderwijs en opvoeding zich niet uitsluitend moeten richten op het aankweeken van voorstellingen, maar ook het wilsleven tot actie moet komen en de emoties geheiligd en verfijnd moeten worden. De christelijke school heeft Herbarts intellectualisme niet altijd buiten de deur gehouden. Een nieuwe richting geeft ons misschien aanleiding ons zelf te herzien, onze methode te wijzigen, en mechanisme en sleur in het opvoedingswerk tegen te gaan.

Wanneer de nieuwere paedagogiek ons onder een nieuw gezichtspunt oude waarheden voor den geest brengt, b.v. dat de onderwijsmethode de zelfwerkzaamheid der leerlingen bevorderen moet en dat men niet alle leerlingen over één kam mag scheren maar de individualiteit van iederen leerling tot haar recht laten komen, zal ieder die niet in een zeker doctrinarisme vast zit, daarvan dankbaar nota nemen, ook al verwerpt hij beslist de werkschooltheorie.

Deze theorie is afkeuringswaardig, om de philosophische beschouwing, die er aan ten grondslag ligt. Volgens het Pragmatisme komt het bij alle onderwijs en opvoeding aan op datgene, wat de levensontwikkeling bevordert. Een onwaarheid is goed en waar, wanneer zij het leven dient. Zulk een biologistische opvatting van waarheid en goedheid, brengt deze begrippen om hals. Wie het absoluut karakter van de waarheid en van de zedewet prijs geeft, neemt uit het menschelijk leven de hoogste goederen weg. Het leven en de levensontwikkeling zijn geen goederen van de hoogste waarde. Waarheid blijft haar volstrekte waarde behouden, ook al zou ze niet bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling van ons leven, ja onze existentie afbreken tot hare fundamenten toe. Wie de ontwikkeling in de practijk van het door de zonde besmette leven tot doel van de opvoeding kiest, geeft de rijkste goederen van de menschheid prijs.

Maar afgezien van deze wijsgeerige grondgedachte, ontmoet de werkschoolidee bij het christelijk onderwijs (dat gelukkig nooit geheel met den geest van Herbart is bevangen geweest) de grootste bezwaren. De antithese leerschool-

werkschool is een gewilde, een gemaakte. Op de leerschool, zooals wij die tegenwoordig kennen, wordt ook gewerkt, in rekenen, schrijven, opstellen maken. Het kind is in de luisterschool niet bloot passief.

Het kind, dat opgevoed wordt naar de werkschool methode, zal niet altijd actief kunnen zijn, maar ook kennis van buiten moeten ontvangen. De werkschool kan b.v. het boek niet ontberen. In het boek biedt het voorgeslacht het product van zijn ontwikkeling aan het nageslacht aan. Niemand, ook de meest actieve mensch niet, kan ab ovo beginnen. Er moet aansluiting bij, rapport met het voorgeslacht zijn. Lezen en doceeren zijn in de werkschool niet afgeschaft.

Zeer eenzijdig is de werkschooltheorie in het vooropschuiven van den handenarbeid, alsof de hand het aller voornaamste orgaan ware. Boven de hand gaan hoofd en hart. In elke geval zijn zij niet minderwaardig. Door inspanning van het denken en door de kracht der emotie kan het wilsleven gesterkt worden. Er zijn menschen die nooit met de handen gewerkt hebben, en toch voor de ontwikkeling van de maatschappij of van den staat (om van de kerk maar niet te spreken) van onberekenbaar nut zijn. Waar dan nog bij komt, dat het leven zich ook door middel van andere factoren ontwikkelt, b.v. het onderwijs door den leeraar, het vermaan, de bezieling voor een ideaal, het voorbeeld van den onderwijzer, enz. Door stipte gehoorzaamheid aan hen, die boven ons gesteld zijn, wordt de wil meer gesterkt dan door de ontwikkeling van lichamelijke kracht.

Uit het gezichtspunt van de christelijke ethiek is de werkschooltheorie bedenkelijk. De meeste voorstanders rekenen niet of bijna niet met het feit der zonde en den boozen aard, dien het kind van nature heeft. Zij onderstellen de algeheele of gedeeltelijke gaafheid van de menschelijke natuur. Wie uitgaat van de leer van Gods Woord, dat ieder mensch van nature geneigd is God en den naaste te haten, zal zijn onderwijs- en opvoedingsmethode zóó inrichten, dat het kind geen gelegenheid ontvangt zich geheel uit te leven en al zijn aan-

driften bot te vieren, maar dat belangstelling die zondig is bestreden en neiging die niet goed is onderdrukt wordt.

Wat de speciale toepassing van de werkschool-gedachte op de catechese betreft, onderscheidene punten die hier naar voren gebracht worden, verdienen onze opmerkzaamheid. De catechese mag allerminst intellectualistisch zijn. Niet die catechisant is de beste, die uitstekend van buiten leeren en onthouden kan. Dit is wel een voorname factor, maar niet de eenige. Goede catechese biedt onderwijs, dat vormend inwerkt op heel de menschelijke persoonlijkheid, op het ken-, wils- en gevoelsleven. Het verdient aanbeveling de zelfwerkzaamheid van de leerlingen te bevorderen door teksten uit de H. Schrift te laten opzoeken, over onderwerpen, aan de H. Schrift ontleend, een opstel te laten maken of een moeilijke pericoop ter bestudeering te geven. Deze alle zijn echter dingen, die tientallen jaren, tenminste in onze kringen, in toepassing gebracht worden, en die de werkschool ons niet meer behoeft te leeren.

Zoo staat het ook met de gedachte, dat iedere leerling zich ontwikkelen moet naar zijn individualiteit. De catecheet zal hierop zooveel mogelijk letten. Toch is het op de catechisatie in den regel niet mogelijk, aan de zielen een individueele behandeling te geven. Het onderwijs is algemeen vormend. De bizondere leiding van ieders ziel is den dienaar des Woords als zieleherder toebetrouwd ; wanneer hij zijn werk goed doet, zal hij zoo nu en dan met zijn leerlingen privatim over de speciale geestelijke nooden spreken.

Deze gedachten, die de werkschool naar voren brengt, zijn niet nieuw, maar het is goed, de oude waarheden in nieuwen vorm in te scherpen. Den weg van Eberhard moet het echter niet op.

Het is af te keuren de activiteit te bevorderen door de heilsgeschiedenis in scene te zetten en te laten spelen. Het gevaar van profanie is hier zeer groot. De heilige historie is geen spel, maar openbaring van heilsgedachten Gods.

Het is aan te bevelen met zijn catechisanten een tentoonstelling van Bijbelsche oudheden of een Museum met voor-

werpen uit de landen die in den Bijbel voorkomen te gaan zien. Het bezichtigen van den tabernakel van wijlen Ds. Schouten, waarvoor nu in Amsterdam weer gelegenheid is, is zeer aanbevelenswaardig, evenals een bezoek aan het Rijksmuseum van oudheden te Leiden. Het is door Pöhlmann verkeerd gezien, wanneer hij met de jonge menschen godsdienstoefeningen van alle mogelijke kerken en secten wil bezoeken. Dit zal schadelijk inwerken op het jeugdig gemoed, dat de dwaalleer niet kan weerstaan, vooral niet wanneer ze komt in bekoorlijken vorm. We moeten bij onze kinderen de gelegenheden om af te dwalen niet vermeerderen en hen niet in verzoeking brengen. Daarbij komt, dat de giftige slang van het relativisme hen bijt en misschien de ziel ten doode wondt.

Voor practische oefeningen in ethisch en religieus handelen is de catechisatie, in het algemeen genomen, niet geschikt. Wat baat het, of een schoone vorm van religie zonder inhoud wordt gekweekt? Vermechaniseeren van onze religieuze handelingen is een groot gevaar, zóó groot, dat we het leven er bij verliezen kunnen. Tientallen malen een gebed prevelen is nog geen bidden. De Heere ziet het hart aan. De religie zetelt in eerster instantie niet in het uitwendige, maar in het inwendige. Die is niet een jood, die 't in het openbaar, maar die is een jood, die 't in het verborgen is, Rom. 2 : 29.

De catecheet zal eenigermate zijn leerlingen in religieus en ethisch handelen kunnen oefenen door eerbiedig zingen, godvruchtige houding onder het gebed, vriendelijkheid en hulpvaardigheid jegens elkander, het offeren van liefdegaven, het versterken van het plichtsbesef, enz. Van een opzettelijke oefening in religieus handelen kan echter geen sprake zijn. De catechisatie is onderwijs, onderwijs dat een opvoedend karakter heeft, dat de religieuze vorming van het onmondig kerklid tot volwassen kerklid bedoelt, maar toch onderwijs en geen voordoen van handelingen. De catecheet is docent, geen voorwerker. De catechisatie vertrouwt op de groote kracht van het Woord. Het geloof is niet uit de werken, maar uit het gehoor van het Woord Gods.

OVER VOOR-AZIË'S POLITIEKE SITUATIE IN DE JAREN OMTRENT NINEVEH'S ONDERGANG

door

Dr N. D. VAN LEEUWEN

te Harkema-Opeinde.

II.

Een van de voornaamste historische feiten, die door de Kroniek G. ons ter kennis zijn gekomen. is, dat na den ondergang van Nineveh nog een Assyrisch koning, nl. Assuruballit II, van 612—610 althans, te Charran heeft geresideerd. De stad Charran, uit den Bijbel wel bekend, lag aan den grooten weg van Nineveh naar de Middellandsche zee, aan de rivier Balich en ten Z.O. van Urfa-Edessa. Zij heeft in de geschiedenis van 't Assyrische imperium een belangrijke plaats ingenomen. Reeds tijdens Adadnirari I, ± 1310—± 1281, was de stad de residentie van dien stadhouder, die tevens Turtan, de 2e man in 't rijk, was. Wel was zij toen met haar omgeving slechts een Urasi-schap, onder-afdeeling in het stadhouderlijk gebied van den Turtan [1]). Onder Tukulti-Ninurta II, ± 890— ± 885, en Assurnasirapal II, ± 884— ± 860, was Charran met omgeving en onderhoorigheden provincie van den Turtan [2]). Onder Tiglatpilesar III, ± 746— ± 728, onderging de provincie Charran nog een belangrijke uitbreiding [3]), maar in de eeuw van Nineveh's

[1]) Zie Forrer, Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches, p. 22.

[2]) Zie Forrer, l. c.

[3]) Zie Forrer, o. c. 25 en 86.

ondergang was Charran een district, dat slechts de Urasi-schappen Charran en Balichu omvatte. Toch bleef de stad Charran toen nog een belangrijke plaats. Het was ook toen de tweede hoofdstad van 't Assyrische rijk en van 't Assyrische imperium, want Babel behoorde tot Babylonië, dat nu eens vasalstaat, dan weer onderworpen staat was. Charran was voor 't Assyrische rijk ongeveer wat München voor Duitschland of juister Edinburg voor Groot-Brittanië is. Na den val van Nineveh werd het de hoofdstad van 't Assyrische rijk, dat toen beperkt was tot Charran en omgeving. In 610 kwam ook deze stad in handen van de verbonden vijanden, Umman-Manda en Babyloniërs. Gadd, o. c. 22 v., oordeelt, dat toen de verwoesting van den Sintempel van Charran, genaamd E-chul-chul, van welke verwoesting Nabonidus in zijn opschriften verhaalt [1]), heeft plaats gehad, dat dus r. 64 van de kroniek G. die verwoesting zou berichten. Maar de uitdrukkingen in Nabonidus' opschrift nr. 1 bij Langdon, o.c. 218—220, achten wij niettegenstaande Gadd's betoog, toch zoo te mogen verstaan, dat de 54 jaren van Nabonidus' opschrift nr. 8 bij Langdon, o.c. 284, tijdens welke de tempel in puin lag, van 't 3e jaar van Nabonidus af moeten teruggeteld, zoodat die verwoesting plaats vond in 't jaar 607. Als nu r. 69 v. zoo mocht opgevat, dat Assuruballit Charran in 609 heroverde[2]), dan zou in 607 de stad door de Umman-Manda weer zijn veroverd en daarmede 't definitieve einde van 't Assyrische rijk zijn gekomen, waarop dan in 605 de slag bij Carchemis tusschen Nebukadnesar en Necho volgde.

Nu blijkt uit de Kroniek G., dat Egypte tijdens de 26ste dynastie en wel onder de Pharao's Psamatik I, ± 651—± 610 (officieel ± 663—± 610, Hall, Ancient History, p. 516) en Necho II, ± 610—± 594, ten gunste van Assyrië in de internationale verwikkelingen ingreep, dus niet, zooals vóór de ontdekking van de Kroniek G. werd gedacht, als een der „jakhalzen, die vechten om 't cadaver van een leeuw",

[1]) Zie Langdon, o. c. 218 en 284.
[2]) Zie naschrift.

om zich een deel van den buit te verzekeren en ook niet enkel om zijn oude aanspraken op Palestina en Syrië te doen gelden [1]. De vraag is nu te beantwoorden, waarom Egypte, dat onder Assarhaddon en Assurbanapal den ijzeren vuist van Assyrië aan den lijve gevoeld had, thans in de dagen van Assyrië's ondergang ingreep om, zoo mogelijk, zijn vroegeren aartsvijand in stand te houden. Ofschoon het nu niet onmogelijk is, ja veeleer, blijkens 't feit, dat Egypte na den val van Nineveh of meer bepaald na den slag bij Megiddo over Juda soezereiniteit bezat [2], waarschijnlijk is, dat het weer eens droomde van een „Groot-Egypte", zooals tijdens de 18de en 19de dynastie, toch blijkt uit de Kroniek G. in verband ook met de reeds bekende historische gegevens, dat dit niet de hoofdoorzaak van Egypte's ingrijpen in de Aziatische verwikkelingen is geweest. Het naaste doel was, zooals uit de Kroniek G. blijkt, hulpverleening aan Assyrië. Daartoe was historisch de mogelijkheid gegeven. Immers, nadat Egypte onder Psamatik I zijn onafhankelijkheid had hernomen, was het door Assyrië met rust gelaten, dat ook geen macht bezat om het weer te onderwerpen. Bovendien trok Assyrië zich omstreeks 640 voor goed uit Palestina terug, zoo nl., dat er na dien geen militaire actie van Assyrië in dat land gevoerd werd. Daardoor werd de weg tot toenadering gebaand, die wij in Kroniek G. in hnlpverleening zien overgegaan. Persoonlijke veete bestond er tusschen Psamatik I en Assyrië ook niet, integendeel hij had aan Assyrië persoonlijk veel te danken, evenals zijn vader Necho I. Deze laatste was door Assurbanapal, niettegenstaande zijn geheime verstandhouding met Tirhaqah. die in 667 weer naar 't noorden trok, was ontdekt en hij daarom met een der medeschuldigen, Sarruludari van Si'nu, naar Assyrië was gevoerd, daar als koning behandeld, teruggezonden en tot onderkoning van Egypte, voor zoover de Assyrische soezereiniteit strekte,

---

[1]) Cf. Kittel, Gesch. Isr. II, 604.

[2]) Zie 2 Kon. 23 : 34 — 24 : 1.

aangesteld. En een zoon van Necho I, waarschijnlijk de latere Psamatik I, werd toen goeverneur van Athribis. En toen Tirhaqah's opvolger, als koning van Napata, in 663/62 naar 't Noorden trok, Memphis innam en Necho I gedood werd, vluchtte Psamatik I naar Assyrië, waarna hij, als Tanutamen in 661 uit Egypte verdreven en Thebe was verwoest, door Assurbanapal tot onderkoning in de plaats van zijn vader werd aangesteld. Wel maakte Psamatik zich 10 jaar later van Assyrië los, maar de ondervonden goede behandeling zal toch bij de toenadering haar invloed hebben uitgeoefend, want ook toen waren evenals later in de historie ook persoonlijke factoren werkzaam. Echter was het niet uit *sympathie* voor Assyrië, dat Egypte ingreep. Het handhaven van een Assyrisch rijk, zij het dan niet een naar 't Westen uitgebreid imperium, was voor Egypte een staatkundig belang, en vooraf bezien zelfs een levensbelang. Uit 't samengaan van Egypte en Assyrië blijkt, dat er machten werkzaam waren, die zoowel voor Egypte als Assyrië gevaar meebrachten en dat de handhaving van Assyrië een veiligstelling voor Egypte was. Welke waren dan die machten? Het is een te beperkte historiebeschouwing, aldus het voor te stellen, alsof het alleen de Scythen waren, van wie Egypte zich bewust was, dat haar gevaar dreigde, zooals Gadd o.c. p. 6 doet. Men kan toch aan Egypte niet 't besef ontzeggen, dat er ook van Babel gevaar dreigde. Immers 1e. zocht Merodach Baladan reeds steun tegen Assyrië bij Hiskia, dus in 't gebied, waarop Egypte telkens weer aanspraak maakte; 2e. had Samassumukin in 652—648 tegen Assyrië een actie verwekt van Elam af tot de Middellandsche zee toe [1]. 3e. Als Nabopolassar minstens in zijn 9de jaar tegen Assyrië ageerde, dan was in 616, 't jaar, waarmede de Kroniek G. aanvangt en waarin blijkens die Kroniek Egypte Assyrië te hulp komt, genoegzaam bekend, dat Babylonië een opkomende macht was, die voor Egypte, blijkens het onder 1e en 2e

---

[1]) Zie Hall, o. c. p. 506 vv.

gezegde, gevaarlijk kon worden en waartegen het raadzaam was op te treden, zooals in den tijd van Amenophis III de Kinachaeërs, die Kanaänaeërs of ten minste lieden uit Syrië waren, steun bij Babylonië tegen Egypte zochten en in de dagen van Amenophis IV Assyriërs naar Egypte togen om daar relaties aan te knoopen, waarover de Babylonische koning, Burnaburias, zich in zijn brief aan Amenophis IV beklaagt, terwijl hij er op wijst, dat zijn vader Kurigalzu met de Kinachaeërs niet te doen wilde hebben; Knudtzon, El-Amarna-tafeln, p. 88—91. 4e. lezen we in 2 Kon. 24 : 1, dat Jehojaqim „weder tegen hem (Nebukadnesar) rebelleerde, wajjas-chob wajjimrod bo cf. 2 Kon. 1 : 11 en 13. Daaruit volgt, dat Jehojaqim reeds vroeger vóór de bedoelde 3 jaar tegenover Babel stond en, daar hij immers door Necho werd aangesteld, volgt ook uit 2 Kon. 24 : 1, dat Babel een der vijanden van Egypte was, waartegen het optrad.

Zoo trokken dus de Egyptenaren op tegen de Meden en de Babyloniërs en voor de Assyriërs. Of hun actie daarbij ook tegen de Scythen gericht was, m. a. w. of de Scythen in den zin van de Scythen van Madyes, een gevaar waren, waarmede Egypte reeds toen in aanraking kwam en waartegen reeds toen de Egyptische actie zich moest keeren, is een vraag, die terstond in bevestigenden zin kon beantwoord worden, als de Umman-Manda van Kroniek G. identiek waren met de Scythen van Madyes. Maar er is geen grond in den tekst om ze zelfs als Scythen in den ruimeren zin van „northen hordes" op te vatten en niet in den zin van Meden of een Medisch volksbestanddeel. Nu hangt echter de beantwoording der vraag nauw samen met den graad van juistheid der gegevens bij Herodotus I, 103—106. Wanneer de 28-jarige Scythenheerschappij en daarmede de tocht der Scythen tot aan de grens van Egypte gesteld moet, zooals Herodotus doet, tusschen een 1ste en 2de beleg van Nineveh door de Meden en de actie van 614—612 't 2de beleg zou wezen, dan hebben de Scythen van Madyes dien tocht gedaan vóór 614. Dan was 't Scythengevaar ten minste

in 612 voorbij en was het niet noodig, dat Egypte Assyrië trachtte te handhaven als bolwerk ook tegen de Scythen. Maar als de Scythenheerschappij na 612 valt, dan kan ook 't Scythengevaar Egypte tot hulp bewogen hebben, maar dit is dan toch niet 't eenige motief. Hüsing, O. L. Z., 1915, 34, schrijft omtrent de Scythenheerschappij: „wann aber diese 28 Jahre fallen sollen, ist bei Herodotos möglichst unklar". Hüsing stelt ze echter ± 643—615. Wanneer de actie van 614—612 't 2de beleg is, dan valt. als de heerschappij der Sythen vóór 't 2de beleg eindigt, 't 1ste beleg, wanneer althans dat aan de Scythenheerschappij voorafgaat, op 't laatst in 640. Gadd, o. c. p. 9, acht dat out of the question, maar al heeft die dateering bezwaren, zoo vooral, dat dan reeds onder Assurbanapal Nineveh is belegerd en dat dan Cyaxares, dien Herodotus noemt als den Medischen koning, die ook dat 1ste beleg leidde, dat beleg niet geleid kan hebben, daar hij 40 jaar heerschte en in 585 in den slag aan den Halys nog 't Medische leger heeft aangevoerd, onmogelijk is het toch niet, dat op een of andere wijze Nineveh in 640 of daaromtrent door de Meden in gevaar werd gebracht. Phraortes deed immers, naar Herodotus, ook een aanval op Assyrië en 't imperium was omstreeks 640 al aan 't aftakelen. En wanneer de dood van Assurbanapal een eind terug mocht verschoven [1]), maakte ook dat een soort beleg van Nineveh zoo vroeg meer mogelijk.

Als echter de actie van 614 en 612 zou mogen beschouwd worden als 't 1ste en 2de beleg, waarvan Herodotus gewaagt, en de Kroniek G. in verband met Diodorus geeft er aanleiding toe, waarop Gadd o. c. dan ook wijst, zoo valt de heerschappij der Scythen, wanneer zij, zooals Herodotus doet, na 't 1e beleg te stellen is, na 614 of liever na 612, want toen viel Nineveh in de handen van *Meden* en Babyloniërs, waren dus de Meden nog niet door de Scythen van Nineveh verdreven, zooals Herodotus verhaalt, en dan is 't einde te

[1]) Zie O. L. Z., 1925, 345 vv.

stellen in 584, zooals dan ook Lewy in O. L. Z. 1925, 653 doet, en de tocht der Scythen tot de grens van Egypte tusschen 612 en 584, Lewy l. c. wil den tocht stellen in 592/91, derhalve onder Psamatik II, ± 594—± 589, en niet, zooals Herodotus het voorstelt, onder Psamatik I, derhalve niet tijdens Josia, maar onder Zedekia. Als dit zoo mocht wezen, dan zou Prasek, Gesch. d. Meder und Perser, I, 152, gelijk krijgen, die den gang der gebenrtenissen aldus voorstelt: De Lydisch-Medische oorlog brak uit in 590. Alyattes van Lydië aanvaardde de regeering in 599. De Scythen werden overwonnen vóór den Lydisch-Medischen oorlog en tijdens Alyattes, dus na 599 en vóór 590; de Scythenheerschappij eindigde tusschen 599 en 590.

Zoolang echter geen nieuwe gegevens gevonden zijn, blijft de tijd, waarin de 28-jarige heerschappij der Scythen en hun tocht tot de grenzen van Egypte, wanneer men de gegevens uit de Classieke litteratuur en uit de Spijkerschriftteksten beide in aanmerking neemt, problematisch.

Er is dus volgens bovenstaande voldoende grond voor de beschouwing, dat de actie der Egyptenaren niet enkel tegen de Meden (= Umman-Manda), maar ook tegen de Babyloniërs was gericht. En waarom na den val van Nineveh niet de Meden, maar de Scythen het waren, waartegen de Egyptenaren optrokken, zooals Gadd, o. c. 16, in afwijking van Josephus, die bericht, dat Necho naar den Euphraat trok om te strijden tegen de Meden en de Babyloniërs, geneigd is aan te nemen, is niet wèl in te zien. De Umman-Manda van Kroniek G. *behoeven* alhans geen Scythen te wezen en zijn het blijkens onze redeneering waarschijnlijk ook niet. En als de Umman-Manda Meden zijn, dan hebben zij blijkens de Kroniek na den ondergang van Nineveh met de Babyloniërs tegen Charran geopereerd. Hall, Anc. Hist. p. 550 v., meent wel, dat Charran te ver westelijk lag voor Medische krijgsoperaties, maar als men bedenkt, dat de Meden naar 't Westen drongen en in 585 zelfs 't Lydische rijk met de ondergang bedreigde, dan heeft die meening

geen waarde. Het was toch niet moeilijk voor de Meden om naar Charran, dat aan den weg van Nineveh naar de Middellandsche zee lag, na den val van Nineveh op te rukken.

Wij mogen dus zeggen, dat in het 17de jaar van Nabopolassar, in de maand Du'uzu (= ± Juli), derhalve in 't jaar 609 Assuruballit met zijn leger en ook de Egyptenaren optrokken om Charran te heroveren. Necho II was toen volgens de Egyptische Chronologie reeds Pharao en dien overeenkomstig bericht dan ook Josephus, zooals boven opgemerkt, dat Necho tegen de Meden en de Babyloniërs ten strijde trok. Maar als het nu volgens de Kroniek G. en ook volgens Josephus geen Assyriërs waren, waartegen de Egyptenaren optrokken, zij integendeel tot handhaving van 't Assyrische rijk streden, dan rijst de vraag, wat wij hebben te denken van 't bericht in 2 Kon. 23 : 29. Voordat wij deze vraag behandelen, is het dienstig na te gaan in welke jaren, voor zoover uit de Kroniek G. en andere gegevens kan afgeleid, 't Egyptische leger optrok. Volgens Kroniek G. trok het op in 616 vóór den ondergang van Nineveh en dan na den val dezer stad, nl. in 609. De vraag rijst nu of de tocht van 609 dezelfde is als de in 2 Kon. 23 : 29 bedoelde dan wel of deze laatste een 3de tocht is, die in 608 zou hebben plaats gevonden, m. a. w. valt de slag bij Megiddo en Josia's dood in 609 of 608? Winckler, Auszug aus der Vorderasiatischen Geschichte, 1905, p. 23, liet reeds in 't midden of de tocht van 2 Kon. 23 : 29 in 609 dan wel in 608 plaats vond. Gadd, o. c. onderscheidt 4 tochten der Egyptenaren, nl. in 616, 609, 608 en 605. De slag bij Megiddo stelt hij in 608, die bij Carchemis in 605. Hall, Anc. Hist. p. 543, stelt den slag bij Carchemis in 604, dat zou wegens Jer. 46 : 2, dat nl. de slag plaats had in 't 4de jaar van Jehojahim, den slag bij Megiddo en Josia's dood in 608 plaatsen. Op p. 544 schrijft Hall echter, dat Egypte 5 jaar vóór Carchemis in Palestina veroveringen gemaakt had (the conquests of five years before). Die zouden dus vallen juist in 609. Gressmann, Z. A. W. 1924, stelt p. 157 en 313 den slag bij Megiddo

in 609, maar p. 336 in 608. Hij weifelt dus. Lewy, O. L. Z. 1924, 649, verwerpt onderscheid tusschen operaties in 608 en 609, stelt den slag bij Megiddo in 609 en wel in Mei of Juni. Hoe het zij, in elk geval had blijkens Kroniek G. in 609 een tocht der Egyptenaren plaats en er is geen grond om daarnaast een tocht in 608 aan te nemen. Bovendien wordt door 't stellen van den slag bij Megiddo in 609 aan 't Bijbelsch gegeven recht gedaan, dat nl. in 't 4de jaar van Jehojaqim Nebukadnesar Necho versloeg, Jer. 46 : 2, want 't 1e jaar van Jehojaqim is dan 608 en 't 4de 605, waarmede de slag bij Carchemis dan in 605 valt. Als Necho nu optrok in 609, dan was het zijn bedoeling Charran voor de Assyriërs te helpen heroveren en dit is van beteekenis voor de beoordeeling van Josia's gedrag ; zie ben. !

Nu lezen we in 2 Kon. 23 : 29 : „In zijne (Josia's) dagen trok (de) Pharao Necho, de koning van Egypte op 'al den koning van Assyrië naar ('al) de rivier Euphraat en de koning Josia ging tegen hem en hij (Necho) doodde hem in Megiddo, toen hij hem zag". In 2 Kron. 35 : 20 lezen we echter: „trok op Necho, de koning van Egypte, om te strijden in Karchemis naar den Euphraat en Josia trok uit hem tegen". In de Sept. heeft 2 Kron. 35 : 20 dezelfde lezing als 2 Kon. 23 : 29 en wordt op beide plaatsen *'al* vertaald door *epi*. Ter verklaring van de oneffenheid tusschen 2 Kon. 23 : 29 en 2 Kron. 35 : 20 (M. T.) zou men kunnen zeggen, dat Kron. de gebeurtenissen van 609—605 samenvat. Maar men kan ook een anderen weg inslaan. Carchemis was immers een belangrijke stad in 't Assyrische rijk. Na de verovering van de stad door Sargon, nadat in 717 de koning van Carchemis, Pisiris, zich met Mita (Midas) van Muski tegen Assyrië verbonden had, vestigde de Assyrische koning Assyrische kolonisten in de stad en stelde hij over haar en omgeving een bel pachati, districtsheer aan [1]). De stad lag evenals Charran aan den grooten weg van Nineveh naar de

[1]) Zie Forrer, o. c. 73, en Hall, o. c. 478.

Middellandsche zee, maar dichter bij Syrië en Palestina. Toen door de Umman-manda in 610 Charran veroverd was, zullen zij wel verder naar 't westen zijn doorgedrongen en zoo in de nabijheid van Carchemis zijn gekomen, dat aan den Euphraat lag, die een natuurlijke grens tusschen oosten en westen vormde. In elk geval weten we nu uit Kroniek G. dat Nabopolassar in zijn 15de jaar tot aan Rugguliti bij Carchemis doordrong. Wanneer dan in 609 Necho optrekt, kan zijn naaste doel geweest zijn de Assyriërs te helpen om de Umman-manda en Babyloniërs uit de buurt van Carchemis en wellicht uit de stad zelve te verdrijven. Aldus behoeft 2 Kron. 35 : 20 niet op den slag bij Carchemis in 605 betrokken. En dat 2 Kron. 35 : 20 (M. T.) niet, zooals 2 Kon. 23 : 29 en Sept., de woorden „'al den koning van Assyrië" heeft, is in overeenstemming met wat uit Kroniek G. blijkt, dat nl. Assuruballit zich in 609 met zijn leger zich bij 't Egyptische leger bevond en niet in zijn hoofdstad Charran. 2 Kron. 35 : 20 is, zoo bezien, dan in overeenstemming met den toestand, zooals die rechtens was. Maar als nu, wat het geval is, uit Kroniek G., die daarin overeenstemt met Josephus, blijkt, dat Necho tegen de Meden (Umman-Manda) en Babyloniërs optrok en niet tegen de Assyriërs, hoe moet dan gedacht over 2 Kon. 23 : 29, dat gewoonlijk in dezen zin wordt opgevat, dat Necho *tegen* den koning van Assyrië en strijde trok. Lofthouse, The Expos. Times, Juli, 1924, bk. 454 maakt er zich wel wat gemakkelijk af met te zeggen: „2 Kon. 23 : 29 must be corrected". E. Burrows in J. R. A. S., 1925, 330, wil niet corrigeeren, maar 'alah 'al opvatten in bonam partem nl. als „ging op tot", dus juist in overeenstemming met Kroniek G. zoo nl., dat Necho Assuruballit te hulp kwam, die toen zich dan nog niet bij Necho bevond. Men zou echter ook, daar de opvatting van 'alah 'al als „ging op tot" in dit verband toch precair is, een anderen weg kunnen inslaan. Men zou kunnen vragen „wordt in 2 Kon. 23 : 29 soms iemand „koning van Assyrië" genoemd, die het rechtens niet was? Wordt soms niet Assuruballit, maar

de toenmalige momenteele bezetter van Charran bedoeld, van de toenmalige hoofdstad van 't Assyrische rijk? Men kan voor deze beschouwiug wel iets aanvoeren. Zoo is het opmerkelijk, dat de naam van den in 2 Kon. 23 : 29 bedoelden koning van Assyrië niet genoemdt wordt. Van 2 Kon. 15 : 19 af tot 19 : 37 toe worden met name genoemd: Tiglatpilesar-Pul, Salmanassar, Sanherib en Asarhaddon. Alle daar voorkomende koningen van Assyrië worden dus ook met name genoemd, wat eveneens geschiedt met de koningen van Babel Merodach-Baladan in 20 : 12 en Nebukadnessar in 24 ; 1. In 20 : 18 wordt „koning van Babel" door Jesaja in algemeenen zin gebruikt, en in 't midden gelaten, welke koning nl. 1e, 2e, 3e of verder na M. B., het eens zal zijn. Nu kan de in 23 : 29 bedoelde koning niet Sanherib, wiens dood reeds in 19 : 37 was bericht, noch Tiglatpilesar of Salmanassar, die aan Sanherib voorafgingen, wezen. Men kan ook moeilijk Kon. zooveel gebrek aan historische kennis aanwrijven, dat Asarhaddon zou bedoeld zijn, die immers reeds in 668 gestorven was. Er wordt dus aan een ongenoemden koning gedacht. Maar wáárom wordt hij niet genoemd, terwijl zelfs de Pharao Necho met name wordt vermeld? Zou de schrijver Assuruballit niet met name gekend hebben, maar toch hem bedoelen? Men zou nu op de Classieken kunnen wijzen, die Assuruballit ook niet kennen. Maar de Classieken kennen geen koning van Assyrië na Sarakos. Kon. echter kent blijkens Kroniek G. in verband met de gegevens in Kon. wel een koning na Sarakos, immers 2 Kon. 23 : 29 valt na den dood van Sarakos, nl. in 609. Maar als Kon. wel een koning van Assyrië na Sarakos kende, waarom noemt hij hem dan niet met name? Soms omdat Kon. zijn naam niet kende en wel zijn persoon? Dat komt ons vreemd voor wegens het boven aangegeven met name kennen van de andere genoemde Assyrische koningen. Beter is dan de beschouwing, dat Kon. in 't midden laat, welke persoon de toenmalige koning van Assyrië is, alleen bedoelt den toenmaligen bezetter van Charran, dus „koning van Assyrië" in

algemeenen zin gebruikt, zooals Jesaja „koning van Babel" in 2 Kon. 20 : 28 [1]).

Ten slotte: Waarom stelde zich Josia tegen Necho? Er is waarschijnlijk verband tusschen Josia's religieuse daden en ideeën en zijn houding in de buitenlandsche politiek. Opmerkelijk is, dat Hiskia in politicis anti-assyrisch en pro-babylonisch was en in religiosis tegen de veelheid van heilige plaatsen en voor de vereering van Jahvè alleen te Jeruzalem. Josia eveneens was anti-assyrisch en anti-egyptisch en tegen de veelheid van heilige plaatsen en daarmede pro-babylonisch en voor cultusconcentratie. Maar al zal er wel verband zijn het is toch minstens een eenzijdige beschouwing, wanneer men 't optreden van Josia in politicis alleen aan religieuse motieven toeschrijft en zelfs zoover gaat, dat men van religieus phanatisme gewaagt of ook van „Phantastik" en van nationale hartstochten. Zoo spreekt Hall, o. c. p. 544, van religious fanaticism which Josiah had called into being. In Z. A. W., 1924, 157, schrijft Gressmann in een bespreking van Gadds Kroniek: „Wenn sich Josia 609 mit seinem schwachen Heere dem Pharao Necho in der Ebene von Megiddo entgegenwarf, so kann man nicht mehr annehmen, dass er dies im Vertrauen auf eine etwaige Hilfe der Assyrer oder gar als ihr Vasall tat, die einzige Erklärung für diesen Wahnwitz bleibt die Aufpeitschung nationalistischer Leidenschaften, die ja auch hinter der Einführung des Deuteronomiums stehen und in diesem Buch ihren krassesten Ausdruck gefunden haben". En dezelfde schrijft in Z. A. W., 1924, 336: „Als sich Josia 14 Jahre später (im Jahre 608) dem Pharao Necho bei Megiddo entgegensteltte und sich trotz seiner schwachen Truppen ohne jede fremde Unterstützung dennoch in einem aussichtslosen Kampf einliess, der ihm den

[1]) Wanneer men exegetisch niet ins Blaue hinein wil praten, kan men 2 Kon. 18 : 11 toch niet anders dan op Salmanassar betrekken, wat een probleem oplevert, daar de Annalen van Salmanassars opvolger, Sargon, dezen als veroveraar van Samaria noemen.

Tod bringen sollte, da bewies er dieselbe wirklichkeitsfremde Phantastik, die sich schon in seiner Reform äusserte". En Kittel, Gesch. d. Volkes Israel III, 1917, II, 605, schreef over Josia's optrekken tegen Necho: Es war ein tollkühnes Unterfangen, zuletzt doch wohl nur aus religiösen Beweggründen verständlich". Wanneer men echter bedenkt, dat Necho tegen de Umman-Manda (Meden) en Babyloniërs optrok en ten einde tegen Umman-Manda en Babyloniërs een barrière te vormen 't Assyrische rijk, in eerste instantie met Charran als hoofdstad, weer wilde oprichten, dan bevat Josia's optreden tegen Necho een belangrijk element van goede politiek, getuigt het van juist politiek inzicht. Want immers, wanneer 't Assyr. rijk weer werd opgericht, kwam Juda tusschen Assyrië met Charran als hoofdstad, dus met de hoofdstad betrekkelijk dichtbij, eenerzijds en Egypte anderzijds te liggen, tusschen twee bondgenooten dus, en zou Necho de vrije hand in Palestina hebben, zonder dat er, vooraf gezien, voor Juda kans was om aan de Egyptische heerschappij, doordat een andere macht Egypte lastig viel, te ontkomen. En nu trok Josia wel op met een betrekkelijk klein leger, daar hij geen bondgenooten had, maar het Egyptische leger zal ook toen, evenals in 't jaar van den slag bij Carchemis, innerlijk niet zoo sterk geweest zijn, samengesteld als het voor een deel althans was uit velerlei vreemde elementen [1]), in elk geval gaat het te ver, als men Josia's optrekken een „tollkühnes Unterfangen" noemt. Het was wel een daad van moed, maar niet van overmoed. Het leger van Necho moest door een der drie bergpassen, die van 't zuiden af toegang tot de vlakte van Megiddo gaven. Josia voorkwam Necho door zelf zich met zijn leger eerst naar de vlakte van Megiddo te begeven. Als een groot leger door een bergpas moest gaan, kon het door een klein leger worden tegengehouden. Leonidas verdedigde immers, in 480 bij Thermopylae den pas door 't Oetagebergte met slechts 6000

[1]) Cf. Hall, o. c. 543 vv.

hopliten tegen 't veel sterkere Perzische leger en zou dat leger wellicht hebben tegengehouden, als niet door 't verraad van Ephialtes de Perzen langs 't voetpad over den Callidromus konden trekken en de dappere Grieken zoo ook in den rug konden aanvallen. Als de Pharao III Thothmes omstreeks 1479 van de vlakte van Saron uit over den Ruhahbergrug de vlakte van Jizreël binnen trekt en dat doet langs de middelste pas, de moeilijkste der drie wel is waar, die nl. langs de wadi Arah, wordt in den vooraf gehouden krijgsraad door de officieren omtrent die pas tegengeworpen, dat een kleine macht daar den weg kan houden tegen een menigte [1]). Josia's optrekken tegen Necho was daarom, uit militair oogpunt bezien, geen waagstuk en zijn positie-nemen tegenover Egypte gaf blijk van politiek inzicht, was geen phanatisme en had ook niet 't doel om, zooals Lofthouse, l. c. 456, het uitdrukt, te toonen zijn loyalty to his victorious friends, nl. de vijanden van Assyrië en Egypte.

Dacht men, voordat de Kroniek G. was ontdekt, wel, dat Josia sneuvelde als de getrouwe „Markgraf des Grosskönings in Nineveh [2]), thans is door Gadds ontdekking gebleken, dat Josia juist integendeel als vijand van Egypte en Assyrië viel en wel, volgens onze beschouwing, om te voorkomen, dat 't Assyrische rijk weer werd hersteld, waardoor Palestina tusschen twee verbonden machten zou worden ingeloten en aan de willekeur van Egypte zou worden overgeleverd. Josia's doei is niet bereikt. Hij kon Necho niet tegenhouden. Toch is ook 't Assyrische rijk vóór den slag bij Carchemis definitief te gronde gegaan. Maar Egypte heeft nog tot 605 in Palestina geheerscht [3]). Josia's optrekken tegen Necho was evenwel geen daad van overmoed en zijn zich-stellen tegenover Egypte gaf blijk van politiek inzicht, namelijk besef van wat Palestina en inzonderheid Juda bedreigde.

---

[1]) Hall, o. c. 236.
[2]) Cf. Z. A. W., 1924, 331.
[3]) Zie 2 Kon. 23 en 24.

Naschrift. Uit vergelijking van kol. 2 van 't metrisch verhaal over Nabonidus (Smith, Babylonian Hist. Texst) met kol. 1 der Nabonidus-kroniek (Smith, o. c.) blijkt, dat Nabonidus Echulchul in 553—552 herbouwde, (cf Smith, o. c. 52 e. e.). Dit geeft met de 54 jaar, dat de tempel In puin lag, 't jaar 607—606 als tijd der verwoesting. En dit pleit voor herovering van Charran in 609.

KRONIEK.

Van een „avond- en nacht-viering". — Een jubileerend gezin. — Ontevredenheid over intellectueelen. — Van kliekvorming. — Enkele citaten.

Meermalen komt het voor, dat zij, die arbeiden in de Evangelisatie, leiders van jeugdvereenigingen en dergelijke een avond moeten geven, waarbij iets geboden moet worden, dat *onderhoudend* en tegelijk vaak ook *stichtelijk* is, dat pàkt, zóó, dat het publiek later wéér komt, en dat tevens pàkt, zóó, dat er een indruk achter blijft, die met het *doel* van de vereeniging of van den arbeid overeenstemt.

Een en nader stelt de menschen dikwijls voor groote moeilijkheden. Men kan wel iets laten voordragen, maar er moet al een zeer talentvol voordrager aan het woord zijn, willen de menschen regelmatig luisteren; of men moet weer allerlei „luimige" voordrachten opnemen in de reeks, maar dan wordt de avond ten slotte zooiets als een publieke vermakelijkheid; waarbij dan nog komt dat de „lol" en de „moppen" in de herinnering blijven hangen, en het *doel*, dat men feitelijk met zulk een avond heeft, niet wordt bereikt.

„Een spreker" — dat trekt niet. Koek met chocola, of chocola met broodjes — dat is zoo duur, lastig en kinderachtig, en bovendien pleegt chocola alleen eenige geestelijke uitwerking te hebben bij menschen met zwakke hoofden — maar dan „geestelijk" in zeer eigenaardigen zin: men krijgt er hoofdpijn van.

„Zingende dames" of „spelende violistes" zijn wel eens afleiding; maar meer de dames en de violist, dan wat er gezongen wordt of gespeeld; en trouwens om „afleidingen"

is 't hier niet begonnen, maar om „inleidingen" of zoo ge wilt, om „toeleidingen".

En zoo kunnen dikwerf de moeilijkheden vele zijn.

Daarbij komt dan nog op 't platte land deze zwarigheid dat wanneer iemand van 't dorp een ernstige voordracht houdt, men erg goedlachs is, wanneer 't even mis gaat, een sterk sprekend gebaar wordt gemaakt, of een extra ongewone toon wordt aangeslagen. En is het héél erg mooi, dan is men dikwerf vol lof voor of vol afgunst op den persoon, die voordroeg of sprak. Terwijl weer zóó het doel wordt gemist.

Als een eigenaardige vorm van vulling voor dergelijke avonden, trof mij hetgeen wordt meegedeeld in een opstel „Schattenbilder" in „die Dorfkirche" van October j.l.

Daar vertelt een dominee uit Polen, hoe hij met eenige medeleden, omdat een zendeling, die met „lichtbeelden" zou komen verhinderd was, plotseling genoodzaakt wred een program te ontwerpen als vulling van den avond. Allerlei wederwaardigheden waren hun deel — die doen hier nu niet ter zake. Die zijn 't deel van ieder, die zich opmaakt om een dergelijken avond te organiseeren.

Men maakte ervan een avond *„met schaduwbeelden"*.

Nu zijn deze ook ten onzent wel bekend. Maar het program, dat het daar in het dorpje (waarvan mijn lezer zeker evenmin als ik voorheen hoorde) Cienno bij Kotomierz in Polen deed, lijkt me heel goed.

Men noemde het geheel: *Avond- en nachtviering.*

Diegenen onder de collega's, of andere belangstellenden, die er meer van willen weten verwijs ik naar de genoemde periodiek. Wie wil, kan haar ook leenen van mij.

Op 13 Juni van dit jaar vierde men een jubileum. Dat wil zeggen men had een jubileum kunnen vieren. En dat wel in *elke* pastorie.

Immers op dien datum was het *400* jaar geleden, dat de

protestantsche „pastorie" geboren werd. Het was het *geboortefeest* van het *domineesgezin.*

Dat klinkt ietwat eigenaardig.

Maar het raadselachtige is verklaard, wanneer we weten, dat gemeenlijk de datum van Luthers huwelijk beschouwd wordt als de dag waarop de protestantsche pastorie werd „geboren". Ook vóór Luther waren er reeds protestantsche „geestelijken" in 't huwelijksbootje gestapt; maar door Luthers huwelijk, dat allerwege werd besproken kreeg het dominees-huwelijk toch een meer algemeen „geldig" en „vanzelfsprekend" karakter.

13 Juni 1525 trouwde Luther met zijn Käthe — en vierhonderd jaar later viert de „pastorie" haar jubileum.

Het is een groote zegen, dat met zooveel dankbaarheid over de protestantsche pastorie mag worden gesproken. Herhaaldelijk werd erop gewezen, dat uit haar mannen van naam zijn voortgekomen; mannen — en vrouwen óók — in en door welke God het volk wilde zegenen.

Het „jubileum" heeft in Duitschland een boek doen ontstaan — een boek niet in den gewonen zin — meer „spel" dan „boek" is het werk. Maar de Dresdener dichter *Reinhold Braun,* die deze „Sommer-Abendfeier" schreef, heeft toch éér van zijn werk. Ook al kunnen we het niet met ál zijn uitspraken eens zijn.

Hij geeft drie niet lange „Ansprachen" over „Luthers pastorie", „de pastorie in den loop der eeuwen", „de pastorie van thans".

De Dresdener dominee *Blanckmeister* gaf een lichtbeeldenreeks voor de „Filmosto". (Over de „Filmosto" schreven we reeds vroeger in een Kroniek). Deze beelden werden — en worden nóg in dezen winter — op vele plaatsen vertoond.

Het is een goede gedachte, de belangstelling voor het domineesgezin te wekken, en de beteekenis van de pastorie nog eens weer in het licht te stellen.

Ook al zal een en ander in de stad wel veel minder gewaardeerd worden dan op het platteland.

Intusschen werden er in den laatsten tijd eigenaardige stemmen gehoord, die meenden te moeten zeggen, dat de Duitsche „Geistigen" leefden vér van het Duitsche volk. In het blad „Jungdeutschers" („Tageszeitung für Volkskraft und Ständefrieden") werd een scherp artikel geplaatst.

We geven er enkele citaten uit — waarbij men bedenke, dat onder „Geistigen" niet enkel onze „geestelijken" worden verstaan; ze vallen er onder; maar met hen alles wat „intellectueel" is en zich aan „geestelijke wetenschap" wijdt.

„Die Geistigen in Deutschland leben nur in seltenen Ausnahmen mit ihrem Volke. Diese Ausnahmen wollen wir nicht leugnen. Aber sie können unser Urteil nicht beinflussen. Dazu sind ihrer zu wenig. Die deutschen Geistigen leben abseits von dem, was sich im Volke begibt. Sie wissen das zwar nicht, und so man es ihnen sagt, lehnen sie es mit gereizter Ueberlegenheit ab. Doch die Tatsache bleibt. Unsere Geistigen verwechseln die Schwerpunkte. Sie meinen, d a s V o l k wisse nicht, was vorgeht. Was sich bei i h n e n begibt, was sie tun, was s i e untereinander ausmachen, d a s sei das eigentliche Geschehen. Dem stehe leider das Volk noch immer zu fern und es fehle ihm das Verständnis dafür. So denken unsere Geistigen. Dabei macht es nichts aus, ob diese Geistigen auf dem Katheder zuhause sind, ob sie Dramen und Romane schreiben, ob sie als Kunstrichter wirken, ob sie als schreibende Historiker und Philosophen ihr Werk tun. Sie werden immer ihren Kreis für den zeugerischen Mittelpunkt halten, von welchen alles neue Leben kommt, und werden das wirkliche Leben für viel bedeutungsloser als sich selbst und ihre Arbeit.' '

En een kolom verder heet het:

„Auch als sich das Volk zum Freiheiskampfe erhob und dieser Kampf durch das Land brauste, blieben diese Geistigen vom Geiste des Volkes unberührt, und eine Theateraufführung oder ein neues Manuskript eines bekannten Dichters fand grössere und jedenfalls sympathischere Teilnahme als ein preussischer Sieg. So fremd waren diese Geistigen dem

Volke, dass in ihnen der Gedanke auftauchen konnte, eine lateinisch geschriebene Zeitschrift zu gründen, um sich hier mit ihren Gedanken gänzlich abzuschliessen. So waren sich die deutschen Geistigen ihrer Beziehungslosigkeit zum Volke bewusst. Was damals geschah, war das Werk einer Auslese, in welcher das bluthafte Willen-Müssen lebendig war. Der Geistige als Typus hatte mit diesem Geschehen nichts zu schaffen."

Waarom we op deze stemmen wijzen?

Wel, omdat hier een verschijnsel getypeerd wordt, dat, mutatis mutandis, ook onder ons volk, ook onder ons Gereformeerde volk wel eens min of meer reden tot klachte gaf.

Het kan niet ontkend worden, dat in kringen van sommige z.g. „intellectueelen", vraagstukken de aandacht hebben, die ons volk allerminst beroeren. Het is, ook onder Gereformeerde menschen, wel eens gezien, dat men zwaar over allerlei kwesties praatte, dat men zich onledig hield met de beschouwingen van allerlei wijsgeeren te overdenken; terwijl men zich met dat doen feitelijk plaatste buiten het leven, dat het recht heeft iets — neen veel — van dezulken te vragen. De intellectueele arbeid moet zich aansluiten aan het leven, zal er werkelijk van een vruchtbaar werk sprake kunnen zijn. Dat is in onzen tijd lang niet steeds het geval. Des te meer dankbaar hebben we te constateeren, dat de „Ausnahmen", de „Uitzonderingen" onder ons dan toch nog *zoovele* zijn, dat we ruime stof hebben dankbaar te zijn.

Ook al zijn we *niet steeds* voldaan.

Niet steeds voldaan — dat moeten we ditmaal nog eens zeggen van het blad, dat we een vorig maal bespraken: *„Woord en Geest"*.

Inzonderheid geldt dit een stuk van Ds. v. d. Brink in een der Nov. nummers. Deze beschuldigt de Ger. Kerken ervan, dat er een „kliekgeest" heerscht sedert 't sterven van Kuyper, Rutgers en Bavinck.

Reeds maakte *Prof. Hepp* in „de Reformatie" de juiste op-

merking, dat tijdens het leven dier mannen eenzelfde klacht werd vernomen.

Maar mogen we in gemoede eenige vragen doen? Waaruit *blijkt* dan, dat er zulk een „kliek" regeert? Laten we enkele dingen noemen. De generale synode: vroeger zei men wel, dat er beurt gehouden werd, wat het praesidium aangaat. Thans nog? Vormen Ds. Landwehr, Ds. v. d. Munnik, Dr. de Moor soms een clubje, een kliek? En de hoogleeraren-benoemingen? Was Prof. Greydanus zoon eens professors? Of wellicht Prof. Aalders of Prof. Hepp? Werd *vroeger* niet bij de benoemingen van zonen van professors soms smalend gesproken? (Is ook elke benoeming van toen niet schitterend gerechtvaardigd?) Krijgen de leden van „de kliek" de beroepen naar de groote plaatsen? (Dat is voor sommigen ook een bewijs van promotie of bescherming!) (Ds. v. d. Brink kan echter weten, hoe het bij een beroep naar een groote plaats toegaat.) Welke is die kliek dan?

Zeker men heeft niet zóó maar Ds. v. d. Brinks idée inzake de rechten der vrouw in de kerk overgenomen. Maar hoe is ons volk ten dezen ook opgevoed? Ik lees in een kerkbode van den datum 6 April 1917 (nadat aangehaald is een art. van *Prof. Greydanus* in het Theol. Tijdschrift „In Edens hof?) het volgende:

„Tegen dit glashelder betoog valt o.i. niets in te brengen. Voor Gods Woord moet alle tegenspraak vallen. En toch — ook in onze Gereformeerde kringen ontbreekt nog zooveel aan de rechte verhoudingen en worden allerlei wereldsche manieren en gewoonten gevolgt, geduld, goedgevonden, soms zelfs toegejuicht. Menig man is ten opzichte van zijn vrouw meer *lijder* dan *leider*. Onbeschroomd treden hier en daar Geref. vrouwen in het publiek als spreeksters op, al of niet vergezeld van lichtbeelden, door een man in- en uitgeleid, onder warm applaus van de schare. En het eerste, Chr. vrouwen-tijdschrift, dat kort geleden verscheen, wordt „liefelijk onthaald", gelijk de *Geldersche Kerkbode* het uitdrukt. De vraag, of het wel op den weg van vrouwen ligt alzoo door

middel van de pers in het publiek op te treden, schijnt door niemand gesteld te worden. Men vreest zeker voor een storm van verontwaardiging, welke tegen zoo groote „achterlijkheid" zou opsteken. Van onze bedenking, zeer voorzichtig en bescheiden uitgesproken, of het schrijven van een stichtelijk stuk, dat toch Gods woord wil verklaren, wel vrouwenwerk is, schijnt niet de minste nota te zijn genomen. Zou er grond zijn voor de opmerking van Ds. Klaarhamer: „ik hoop, dat zij (de redactie) er aan denken zal, dat er ookGereformeerde vrouwen zijn" ? Het wil ons voorkomen, dat er alle aanleiding bestaat, om elkander op te wekken getrouw de wacht waar te nemen bij het beginsel, opdat wij niet doorvloeien."

De schrijver van dit stukske is: Ds. H. C. van den Brink! (Zie Kerkbode van Zutphen e. o. van gen. datum.) En uit het betoog, waartegen niets in te brengen was, nam Ds. v. d. Brink *zelf* het volgende over:

„Krachtens de schepping der vrouw is het echt-vrouwelijk karakter dat van onderworpenheid. Haar positie is niet die van de op den voorgrond tredende. Zij moet als schuilen achter den man. Waar zij optreedt in een positie van gelijkheid aan, of van meerderheid over den man, verloochent zij hare schepping, en den wezenlijk-vrouwelijken aard. Hare plaats daarom ook ten aanzien van het publieke leven is niet op den voorgrond, noch in het spreekgestoelte.

Zoo schrijft ook de Apostel Paulus: dat uwe vrouwen in de gemeente zwijgen; want het is haar niet toegelaten te spreken, maar *(bevolen)* onderworpen te zijn, gelijk ook de wet zegt. En zoo zij iets willen leeren, d.w.z. te weten komen, ingelicht of onderwezen worden, laat haar tehuis hare eigene mannen vragen (1 Cor. 14 : 34, 35). Dit niet in het openbaar mogen spreken is eene zaak, niet slechts voor het leven der Christelijke gemeente geldende, doch die *óók voor dat leven* geldt, en *ook voor de vrouw die Christus belijdt,* en *dat zelfs ten aanzien van die gemeente,* hoewel Christus de vrijheid bracht, en in Hem niet is Jood noch Griek, dienstbare noch vrije, man noch vrouw (Gal. 3 : 28). De apostel (argumen-

teert niet, zooals dikwijls gemeend wordt, uit het *toen* en *te Corinthe* niet voegzame, maar) beroept zich op de Paradijsgeschiedenis, wanneer hij spreekt over den plicht der vrouw van onderworpenheid en stilzwijgendheid in het openbaar (1 Cor. 14 : 34 ; 1 Cor. 12 : 3—12 ; 1 Tim. 2 : 11—14).

Zóó is ons volk opgevoed. Door mannen als Ds. v. d. Brink.

Is het wonder dat men niet opeens de nieuwe, in Zandvoort geboren ideeën overneemt? Maar vormt Ds. v. d. Brink te Dieren c. s. daarom nu een kliek tegen Ds. v. d. Brink van Zandvoort?

En mag ik dan nog aan een woord herinneren van denzelfden Ds. v. d. Brink?

Het is uit een polemiek met wijlen br. Tenkink te Doetinchem. (Z. Kerkb. 10 Aug. '17.)

„Wat br. Tenkink verder schrijft, achten we bedroevend. Nog niet zoozeer omdat eruit spreekt verwarring van het organisch leven der kerk met dat van het kerkelijk instituut — wie goed onderscheidt, onderwijst goed — maar omdat hier tekort wordt gedaan aan den zegen des Heeren over en door onze kerken. Neen, te roemen is ons zeker niet oorbaar. Integendeel, we hebben ons te verootmoedigen over verslapping en verflauwing in velerlei opzicht. Maar wij mogen niet nalaten den Heere te danken voor wat Hij door onze kerken wilde werken, niet rechtstreeks, maar zijdeling, op het gebied van *school en wetenschap, en zending barmhartigheid,* maatschappij en staat. En aan onze predikanten mag de eere niet onthouden, dat zij, dikwijls met veel zelfverloochening en zelfopoffering, goede voorgangers zijn van ons volk in het vervullen der roeping, welke de kerk heeft op publiek levensterrein."

Wijze woorden!

J. WATERINK.

RECENSIËN.

Dr. D. Plooy, **A further Study of the Liège Diatessaron.** Leiden E. J. Brill, 1925.

In Geref. Theol. Tijdschr., April 1923 vestigden we de aandacht op de merkwaardige ontdekking van Dr. Plooy te Leiden, dat in de Middelnederlandsche evangeliënharmonie bewaard in een handschrift te Luik tal van lezingen voorkwamen uit Tatianus' Diatessaron.

Durfden we toen te voorspellen, dat die ontdekking in hooge mate de aandacht zou trekken, het is ook zoo uitgekomen. Zelfs is er in verband met Plooys onderzoek een internationale Beza-club opgericht met het doel heel het vraagstuk van den Westerschen tekst grondig te bestudeeren. Plooy zelf zette zijn arbeid voort en gaf daarvan de resultaten in het nieuwe werk, waarvan de titel hier boven staat. De schrijver vermeldt wederom verschillende merkwaardige lezingen uit het Luiksche Leven van Jezus. Eerst komen glossen aan de orde en de bespreking daarvan leidt tot de stelling, dat er een Latijnsch Diatessaron moet hebben bestaan, dat blijkens een volgende caput uit het Syrisch was vertaald en ouder was dan de vertaling der afzonderlijke evangeliën. Over dit resultaat zal zeker nog wel worden gesproken. Ik kan nu reeds opmerken, dat een weliswaar slechts oppervlakkig onderzoek mij heeft geleerd, dat de bedoelde glossen niet afkomstig zijn uit een of ander apokrief evangelie, waaraan Middelnederlandsche schrijvers of hun voorbeelden zooveel stof hebben ontleend. Vervolgens hooren we, dat de tekst van het Diatessaron niet zeer vast zal zijn geweest, misschien bestond in meer dan een recensie. Deze opmerking is ook van verre strekking, want is ze juist, dan volgt er uit, dat we zelfs de zeer spaarzame resten van het Diatessaron nog niet tot één

grondvorm kunnen terug brengen. De volgende capita wijzen ook Latijnsche, Syro-Latijnsche, Syrische en Marcionietische lezingen in het Diatessaron aan. En aan het einde komt de schrijver tot de stoute hypothese, dat ook het Latijnsche evangelie van Marcion uit het Syrisch was vertaald. Aan zijn oproep om dit punt nader te onderzoeken zal vermoedelijk door een ander lid van de Beza-club worden voldaan.

Of alles wat Plooy in dit tweede boek bereikt heeft en onderstelt, zal blijken juist te zijn, dient te worden afgewacht. Het onderwerp is te moeilijk om er zoo terloops in een recensie nader op in te gaan. Aan Plooy komt niet alleen de eer van de ontdekking toe van een voor de tekstgeschiedenis zeer merkwaardig feit, maar ook deze, dat hij het onderzoek met grooten ijver en buitengewone scherpzinnigheid heeft voortgezet. Vergissen we ons niet, dan staan, m. n. als ook Fransche en Duitsche Middeleeuwsche harmonieën nader zijn onderzocht, nog belangrijke resultaten te wachten.

F. W. GROSHEIDE.

Jaarboek voor het Protestantsch Theologisch Onderwijs 1926. Uitgave J. B. Wolters' U.-M. Gron.—Den Haag.

Het Jaarboek is er weer, zoo zouden we met een uitgeverscliché willen beginnen. Maar dat het er is, verblijdt ons. Het kan ook voor 1926 goede diensten bewijzen. De inrichting is geheel als in vorige jaren, alleen bleef het college-verslag achterwege. Ons lijkt dit geen verbetering. Meer dan namen en statistiek kenmerkt de stof, die behandeld wordt, het theologisch onderwijs. Dat in de eertse bijdrage een piëteitsvol In Memoriam is gewijd aan Prof. Roessingh, zal ieder verstaan. Roessingh schreef nog een zeer belangrijk en onderhoudend artikel over Theologische Tijdschriften, dat inder-

daad goed op de hoogte brengt en waarvan we nu R. overleed, verder alleen maar zeggen, dat tot onze verwondering het Theol. Lit. Blatt niet is genoemd. Minder gelukkig lijkt ons de redactie geslaagd in de keuze der heeren, die ze uitnoodigde om te schrijven over Dienstplicht voor den Theoloog. Immers Prof. Heering is tegen alle dienstplicht en Prof. Diepenhorst is geen theoloog, wat uit zijn artikel ook duidelijk blijkt. Er waren toch best theologen te vinden geweest, één, die vóór en een die tegen dienstplicht van theologische studenten is, en die beiden van oordeel zijn, dat de verdediging van het vaderland plicht is. Prof. Slotemaker de Bruine en Dr. Gerlings schrijven over vrouwelijke predikanten. Men weet, dat de eerste er tegen, de tweede er voor is. Hoewel het niet gezegd wordt, blijkt uit de artikelen zelf, dat dit in verband staat met beider uitgangspunt en overigens die pro en contra betoogen — eigenlijk moet ik zeggen contra en pro, want het contra staat tweemaal voorop — aanbeveling verdienen, waag ik te betwijfelen. Zeer interessant vond ik de overzichten over het studentenleven aan de verschillende Universiteiten. Gelukkig vinden we hier veel, dat anders in het collegeverslag was te vinden. Bij Groningen hadden we ook gaarne gehoord, wat behandeld werd op het en vergissen we ons niet — alleen te Groningen bestaande — vervolgcollege. Eindelijk krijgen we namen, data, officieele gegevens, zeer leerrijk en zeer gemakkelijk. Tot mijn leedwezen moet ik zeggen, dat bij de V. U. niet alles in orde is. Achter verschillende studentennamen ontbreekt het cijfer, hoewel ze nog geen vijfde jaars zijn hetgeen te meer te betreuren is in verband met de opmerking in het voorbericht. De eischen voor het doctoraalexamen zijn al lang vastgesteld en officieel bekend gemaakt, moesten dus zijn vermeld. Bij de aanbevolen studieboeken ontbreekt o. a. de dogmatiek van Prof. Bavinck. Zulke vergissingen behoefden niet voor te komen.

F. W. GROSHEIDE.

De Slang in het Paradijs, door *A. L. van Melle,* ouderling der Ned. Herv. Gem. te Goes. Amsterdam, Ten Have.

De auteur is van meening, dat de Satan bij de verzoeking wel de slang als instrument heeft gebruikt, maar ontkent, dat de slang in eigenlijken zin zou hebben gesproken. De verzoeking kwam tot stand, doordat Satan „door de oogen van de slang Eva aanstaart". Die oogen schijnen Eva iets te zeggen te hebben, enz. — Het ontbreekt den auteur niet aan scherpzinnigheid ; daarom verwondert het te meer, dat hij kan meenen, deze opvatting uit de Schrift als juist *bewezen* te hebben.

RIDDERBOS.

Christelijk Vrouwenboek, onder redactie van *A. H. van Hoogstraten—Schoch,* en *G. H. J. v. d. Molen.* D. A. Daamen's Uitg.-Maatschappij, 's-Gravenhage.

Dit boek bedoelt inzicht te geven in den velerlei arbeid, die in ons vaderland op onderscheiden terrein door de vrouw wordt verricht. En tevens dient het zich aan als oriëntatieboek voor velen, „die in het rijk gevarieerde en dikwijls verbijsterende vrouwenleven nog niet thuis zijn". Meer dan 50 artikelen, meest alle door vrouwen geschreven, werden er in ge bundeld, die doen zien, welk een beteekenend stuk volkskracht tot ontwikkeling komt in het vrouwenleven van dezen tijd, en vooral ook van hoe groote beteekenis de actie der vrouw is op het gebied van het Koninkrijk Gods in 't algemeen en dat van den arbeid der Christelijke barmhartigheid in het bizonder. Het beweren, dat er in de rangschikking dezer artikelen weinig systeem is, wordt ondervangen door de duidelijke en overzichtelijke inhoudsopgave. Wie studie wil maken van de vrouw, haar krachten en gaven, vindt hier waardevol materiaal bijeengebracht. En zij, die zich als voor-

gangers of opvoeders voor de vraag zien geplaatst, wat zij aanraden zullen aan het volwassen meisje, dat zich een levenstaak zoekt, of aan de jonge vrouw, die zich in dienende liefde wil geven, zullen het niet licht te vergeefs raadplegen.

C. LINDEBOOM.

Runa, Ols Bastro. Uit het Zweedsch vertaald door *A. Lukkien*. 's-Gravenhage, D. A. Daamen's Uitg.-Maatsch.

Skalunga, het twee-deelige werk, dat naar het algemeen oordeel in de pers tot het beste gerekend moet worden van wat door Runa geschreven werd, ontvangt in dit boek een vervolg. Een vervolg echter, dat op zich zelf compleet is, en goed te lezen ook door wie niet van wat voorafging genoot. Runa laat ons in de geschiedenis van Ols Bastro het nauw verband zien tusschen karakterzonde en levensleed, doch ook den gezegenden invloed, die er kan uitgaan van een menschenleven, dat in Christus' bloed verzoening vond. Wij bevelen het gaarne aan, al staat het o. i. niet zoo hoog als Skalunga. Brengt dit u in een rustige sfeer, uitnemend geschikt voor de ontwikkeling van het geestelijke leven, Ols Bastro's verdere historie is zoo rijk aan velerlei gebeuren, aan plotselinge wendingen en schokkende overgangen, dat niet alles U even waarschijnlijk voorkomt. De vertaler toonde ook nu zich berekend voor zijn taak. Toch was hij niet altijd gelukkig, b.v. : „Bastro deed haar kleeding terecht", en : „Louise toonde ook wel eenig aandenken aan het kind", blz. 188. Dit is geen Nederlandsch.

C. LINDEBOOM.

ONTVANGEN BOEKEN.

Neue Kirchliche Zeitschrift.

A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig. Pro Semester mit Porto 5.70.

Inhalt des 11 heftes: Luther und Kant. Von Pfarrer Dr. Heinrich Ostertag in München. Eine Erklärung zu dem Nachwort meines Aufsatzes in Heft 9. Von Geh.-Rat Prof. D. Dr. E. Sellin in Berlin. Die Idee des Ich. Von Dr. phil. W. Künneth in München. Randglossen zu Luthertexten. Von Prof. D. Emanuel Hirsch in Göttingen. Zeitschriften-Rundschau. Von Studienrat Lic. Johannes Bergdolt in Würzburg.

Inhalt des 12 heftes: Die Einführung der Reformation im Ordensland Preussen. Von Pastor und Priv.-Doz. Lic. Laag in Gr. Vünzow b. Greifswald. Die Weltkirchenkonferenz in Stockholm 1925. Von Oberstudienrat und Kirchenrat D. W. Engelhardt in München. Die Kirche im staatlichen Leben des Mittelalters (10—13 Jahrhundert). Von D. Dr. Albert Hauck. † Das Erstarrungsgesetz des Protestantismus. Von Professor D. Dr. Elert in Erlangen. Zeitschriften-Rundschau. Von Studienrat Lic. Johannes Bergdolt in Würzburg.

Theologie der Gegenwart.

A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig. Preis pro Semester mit Porto 2.25.

Inhalt des 11 Heftes: Neues Testament.

Inhalt des 12 Heftes: Religionsgeschichte.

Dr. J. Gresham Machen. What is faith?

New-York. The Macmillan Company, 1925.

A. L. van Melle. De slang in het paradijs.

Amsterdam. W. ten Have 1925.

Dr. F. M. Th. Böhl. Palestina, Het Zionisme en de Hebreeuwsche universiteit.

Utrecht. Ruys' Uitg.-Maatschappij. 1925.